

GLOSY I SZKICE

ISTVÁN VÖRÖS

Pázmány Péter Catholic University, Budapest

REVOLUCE PROTI SOBĚ SAMÝM

IV. sjezd Svazu československých spisovatelů 27.–29. června 1967,
projevy a debaty v trojúhelníku spisovatelé, národ a moc

Rok 1968 je dnes velmi diskutovaným pojmem. Někteří by se ho sice nejraději zbavili, nicméně patrně musíme dát za pravdu Julii Kristevě, jež říká, že si bez něj nelze představit ani změnu režimu.¹ Přičemž potřebu změny režimu dosud nikdo vážně nezpochybnil, dokonce se o to nikdo ani nepokusil. Tento rok má samozřejmě v každé zemi jinou roli, jiný význam, všude má jinou místní hodnotu a snad právě místní hodnota je na něm to nejpodstatnější. Nejsm si jist, je-li řeč o tom samém, když se o roku 1968 baví třeba Francouz, Čech a Argentinec. (Každý rozhovor probíhá samozřejmě mezi lidmi, kteří vycházejí z více či méně odlišných premis.) Z maďarského úhlu pohledu bychom k hodnocení tohoto roku mohli dodat, že to, co jinde představuje rok 68, je pro nás mnohem víc rok 56, alespoň částečně. A to i ve smyslu úvahy Julie Kristevy. Zároveň nemůže být pochyb o tom, že na konkrétní maďarský rok 1968 měl největší vliv ten pražský. Náš osmašedesátý znamená v podstatě náš vztah k osmašedesátému Čechů. A tak mluvíme-li o českém, respektive československém osmašedesátém, je určitým způsobem řeč i o tom maďarském. Ostatně často lze mít pocit, že mluvíme-li o české literatuře a historii českého duchovního života, jako bychom hovořili také o maďarských otázkách. Tato podobnost není náhodná, neboť ačkoli se obě kultury často tváří, jako by se v podstatě ani nechtěly vzít na vědomí, přece jen se vyvíjejí paralelně. Jsou to variace na stejné téma. Přičemž ono téma vlastně vůbec neexistuje, nebo aspoň není vypracováno.

Rád bych český rok 68 přezkoumal z pohledu roku 1967, kdy byl ještě v zárodku. A jelikož nejsem historik, nýbrž literát, nezajímají mě ani tak samotná fakta, jako spíše faktické souvislosti, které lze podchytit literárními prostředky. V souvislosti s rokem 1968 se těm, kteří ho nezažili, vybaví jako první studentská vzpoura. „Tak zaprvé: nebyla to vzpoura studentská. Generační vzpoura, to ano, tak jako každá revoluce“². V případě Československa však neplatí ani spojení generační vzpoura. Respektive pokud se má jednat

¹ “Selbst der Fall der Berliner Mauer ist eine Konsequenz aus einer Entwicklung, die 1968 begann” (Ein Gespräch mit der Philosophin Julia Kristeva, *Berliner Zeitung*, 23. VI. 2008).

² T a m á s Gáspár Miklós: El ne merd olvasni! (Neodvažuj se to číst!; *Élet és Irodalom*, 16. V. 2008, str. 5).

o generaci, pak ne o tu nejmladší. (Řekněme vzpoura třicátníků, čtyřicátníků proti šedesátníkům.) Nejedná se ovšem ani o vzpou, oproti té byl totiž mnohem uvážlivější; takže ani o revoluci. Někdo nebo něco se však přesto pokusilo dát se do pohybu proti něčemu či nikomu. Normalita proti blbosti (toto gesto je samozřejmě přítomno v každé revoluci, alespoň v prvních několika minutách). Snad by to šlo ovšem vyjádřit i jinak, a hned budeme u našeho tématu: vzpoura inteligence proti jejím utlačovatelům. Kdože jsou oni utlačovatelé? Politici, renegátští intelektuálové, malí králové, kteří omezují svobodu druhých. A tady už zděšeně jenom lapám po dechu. Byla snad impulsem pro zahájení této vzpoury touha po vytvoření platónského státu, v němž se dostanou k moci filozofové? Nikoliv, právě naopak. Neboť právě filozof, který se dostal k moci, se snadno stává zrádným intelektuálem, k čemuž má sklony rovněž Platón, když své státní zřízení začíná vytvořením pravidel cenzury a zavedením pojmu užitečného a neúžitečného umění, stejně jako podrobným popisem charakteristických znaků umění žádoucího a nežádoucího³. Český rok osmašedesát je vzpourou vyzrálých, procitlých intelektuálů proti hříchům vlastního mládí. Typickým příkladem je román Milana Kundery *Život je jinde*, který píše právě v těchto letech po dokončení *Žertu* a v němž karikuje svoji špatnou, renegátskou básnickou tvorbu psanou v duchu sorealismu 50. let⁴, se kterou tím v sobě, pro sebe i proti sobě zúčtovává⁵. Je tedy snad český rok 1968 jedinou revolucí na světě, kterou někdo nebo někteří vedou proti sobě samým? Zní to sice zcela trefně, nicméně se samozřejmě jedná o nadsázku. Hnutí intelektuálů, do něž se zapojují také širší vrstvy a nakonec i někteří politici. K tomu, aby mohl politik takový krok učinit, se musí zřici politické kasty, reprezentace zájmů těch, kteří jsou u moci, nebo těch, kteří balancují na jejím okraji. Respektive ani ne tak reprezentace, jako spíše privilegií, na kterých křečovitě lpí. To dělá každý politik. Jen tak se z něj stane státník. Velikost začíná vždycky překonáním vlastních zájmů, což ti, kteří toho nejsou schopni, prožívají nejspíš jako zradu. Takovéto velikosti může dosáhnout celá jedna společenská vrstva nebo třeba celý národ. Podařilo se to například uherské šlechtě v době reformní. Stejně by měl ovšem v současnosti postupovat také ten evropský národ, jenž by byl jako první schopen překonat tzv. národní zájmy ve prospěch většího společenství, totiž Evropy. Že teď příliš předbíhám? Ne tak docela.

Pravdou je, že rok 1968 byl v Československu z velké části hnutím spisovatelů⁶. Což je naprosto v pořádku, protože kdo jiný má formulovat společné problémy, když ne spiso-

³ „Nesmíme přijímat ani to, když někdo zachycuje důstojné lidi v situaci, kdy jsou přemáháni smíchem – ale vůbec už ne to, když by takto líčil bohy“. Platón: *Ústava* 389a (in: uő: *Ősszes művei*, Európa Kiadó, 1984. II/155. o.).

Toto je pouze jeden citát z celé řady možných, jehož vážnost spočívá v tom, že zákaz tu má nejen tematický, nýbrž také stylistický obsah. Jako by zakazoval grotesku a právo svobodně se smát, tedy to, co bylo právě hnací silou umělecké a duchovní obnovy v Československu 60. let. Dalo by se říci, že tamní vzpoura byla namířena právě proti této větě.

⁴ Viz např. Milan K u n d e r a: *Člověk zahrada širá. Verše*. Československý spisovatel, 1953.

⁵ O tom podrobněji viz má kniha *A švejski lélek* (Švejkovská duše, Holnap kiadó, 2002) v části věnované Kunderovi (str. 31–86).

⁶ Ve svém projevu na sjezdu spisovatelů mluví Kundera o zachování českého národa na počátku 19. století, k němuž došlo rovněž zásluhou či vinou spisovatelů (jako by se nedokázal ani nechtěl jednoznačně rozhodnout pro jedinou z těchto variant), přičemž v závěru svého příspěvku si oprávněně klade otázku: „Spisovatelé čeští mají odpovědnost za samo bytí svého národa a mají ji dodnes, protože od úrovně českého písemnictví, od jeho velikosti či malosti, odvahy či zbabělosti, provinciálnosti či všelidskosti, závisí do značné míry odpověď na ži-

vatel, který umí věci zaobalit do slov. To neznamená nepříjemnou kritiku zevnitř (a z ní plynoucí přijetí), kterou často uplatňovali doboví straničtí ideologové⁷, ale uvažování, které jde s dobou. V literárních dílech lze samozřejmě těžko objektivizovat jakoukoliv revolučnost v neestetickém smyslu, anebo – pokud se přece objektivizuje – pak je to prvek, který si domýšlejí druzí a jenž zůstává v textu vnějším činitelem a boří dílo jako suverénní jednotku. Pro českou literaturu 60. let byl příznačný právě postupný ústup agitačního záměru, umění tohoto období, jež mělo strhující sílu, jednoduše považuje svobodu jen za přirozenou součást bytí, a právě to bylo samozřejmě nepřijatelné pro cenzuru a její představitel.

Kolektivní život spisovatelů je v té době charakterizován předzvěstí roku 1968, utvářením tohoto fenoménu nacházejícího se ve stavu zrodu. Proto nyní rozeberu postupně se rýsující siločáry sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1967. Jeho atmosféru. Jednotlivé proslovy. Což samozřejmě nejsou literární díla, ačkoliv ne jeden z nich nepostrádá literární hodnotu a je mezi nimi také několik esejů, které by obstály i samy o sobě. Publikovaný protokol je dokumentem doby, historickým a literárněhistorickým pramenem, který zveřejňuje jednotlivá vystoupení, zachycuje veřejnou diskuzi a dokonce se z něj i dozvídáme, co se do ní nedostalo. Například Solženicynův dopis adresovaný účastníkům sjezdu, k jehož ignorování vyzval Eduard Goldstücker (str. 50). Ačkoliv se z něj nedozvídáme nic o kuloárních rozhovorech, odlišných názorech proceděných mezi zuby někde u chlebičků, o onom nervózním a vzrušeném životě samotném, atmosféra sjezdu je cítit i ze zažloutlých stránek této brožované publikace. Jak a o čem přemýšleli v jednom z nejskvělejších roků české literatury ti neznámější i dnes již zapomenutí spisovatelé? Díla se sice rodí v samotě, význam podobného setkání je ovšem – z hlediska odhadu situace i možností, ale i jako psychologického dokumentu – zcela nepostradatelný. V té době svaz spisovatelů beztak nepředstavoval pouze klub pár stovek lidí, kteří se věnují stejnému řemeslu; ať už se nám to líbí nebo ne, hrál roli ve veřejném životě.

Co přesně mám na mysli, když mluvím o odhadu možností? To, že přítomnost každého písemného projevu, ba vlastně jakéhokoliv činu nebo faktu je jiné povahy než náš psychologický smysl pro přítomnost, sahá do minulosti, dokud se neobjeví jejich příčiny,⁸ a trvá do budoucnosti, až dokud neutichnou jejich následky. Což trochu laičtěji vyjadřuje i úvodní věta svazku: „Z konfrontace minulosti a přítomnosti utváří si člověk svou představu o budoucnosti“ (str. 7) Tímto výrokem začíná text, který ústřední vedení svazu spisovatelů zformulovalo ještě před začátkem sjezdu a jakožto výchozí bod k zahájení diskuze jej

votní otázku národa: Stojí jeho existence vůbec za to?“ (IV. SJEZD Svazu československých spisovatelů Praha 27.–29. června 1967. Československý spisovatel, 1968, str. 28. – Nejsou-li citace použité v textu označeny jinak, vztahují se uvedená čísla stránek právě na tuto publikaci).

⁷ Nejlepším příkladem je projev ideologa Jiřího Hendrycha, který přišel na řadu po Kunderovi a jenž se na závěr snaží vytýčit i úkoly sjezdu. Považuje za důležité, aby svaz spisovatelů vypracoval směrnice dalšího vývoje socialistické literatury (str. 39). Dle jeho názoru lze tedy něco takového vůbec vypracovat, a zatímco ve svém projevu se dříve v souvislosti s jinými zmiňoval kritickým tónem o voluntarismu, sám považuje plánování literatury za možné.

⁸ „Tato elementární dějinnost pobytu může zůstat (...) skryta“. (Martin Heidegger: *Bytí a čas*; Oikumené, Praha, 1996, str. 37).

rozeslalo svým členům.⁹ Tento úvodní text je evidentně výsledkem kompromisů: vyjadřuje se jen opatrně a je velmi sterilní. Jako takový je produktem liberálního období plného kompromisů pozdní Novotného éry. Je něčím, co je schopno vyplodit tzv. ústřední vedení.¹⁰ Jeho odvaha je frázovitá, jeho sebejistota nabubřelá. Typickým znakem doby kompromisů je přijít raději s výrokem, který se sice podobá již dobře známé pravdě, ale je trochu zaobalen a někde uvnitř obsahuje rovněž onu obecnou, malou lež.¹¹ Po skončení období kompromisů, kdy už není třeba (aspoň trochu) lhát, samozřejmě znejistíme, co je vlastně pravda. Nebo jsme snad celou dobu věděli, jenom co je lež? Na roce 1967 a na těch nejlepších vystoupeních sjezdu je krásné právě to, že se někteří už odvažují říci pravdu, ovšem ještě neznejistěli. Lži jsou si zatím skálopevně jisti. Protože je sice ještě cenzura, ale už je možná kritika.¹² Pravdou přitom je, že to, co se zakládá na lži, je samo relativní, ovšem to si doba ještě nepřipouští.¹³ Několik projevů – snad nejlépe vystoupení Milana Kundery a Jana Skácela – už ale dokáže poukázat i za tuto hranici.

Myšlenkové rozpětí sjezdu zasahuje minimálně sto let do minulosti a nejméně deset let do budoucnosti. Právě v souvislosti s opětovným zavedením cenzury se ve svém vystoupení vrací do minulosti Ivan Klíma, když cituje císařský patent č. 151 ze 4. března 1849: „Tisk nesmí být postaven pod cenzuru“ (str. 112), jenž prakticky vstoupil v platnost až v roce 1867 neboli přesně sto let před konáním sjezdu. Výsledkem těchto sta let je tudíž právě úředně znovu zavedená cenzura. Regrese je evidentní a tato hra čísel je pro Klímu dobrou příležitostí, aby nad touto absurdní situací vyjádřil s úmyslnou naivitou své zděšení. Sít souvislostí, která zasahuje do současnosti, se tedy klidně může táhnout sto let do minulosti. Snad není ani tak důležité, co přesně se na sjezdu říká o 50. letech, znatelná je spíše funkční libost z toho, že to říkat mohou. K jasnému vidění věcí, k analytickému pochopení současnosti je zapotřebí perspektiva sta let. Jak velká perspektiva je asi zapotřebí směrem do budoucnosti, co o ní tuší na základě pochopené přítomnosti? Ludvík Vaculík se ve svém projevu, který lze označit za jeden z nejsvobodomyšlnějších, považuje za nezávislého občana, ovšem namítá, že tato svoboda je možná pouze dočasná: „Když tu tak stojím a mluvím, nemám vůbec ten volný pocit, který by člověk měl mít, když říká svobodně, co chce. Mám spíš pocit, že celkem dost zbaběle využívám jakéhosi příměří mezi občanem

⁹ Okolnosti vzniku této studie i její autory přibližuje v úvodu svého hlavního příspěvku Milan Kundera (str. 22). Dle jeho tvrzení jsou autory úvodního textu Laco Novomeský, Jaroslav Seifert, Juraj Špitzer, Karel Kosík, Jiří Brabec, Květoslav Chvatík a mnozí další, mezi něž lze pravděpodobně počítat i samotného Kunderu. Skutečně vybraná řádka jmen, která následně prošla i stránicovou kontrolou.

¹⁰ Kundera k tomu ve svém proslovu říká následující: „Pokud je vůbec možné, aby instituce byla chytrá, tak její chytrost spočívá v tom, že je si vědoma svých hranic a nesnaží se vlastními soudy nahrazovat svobodný proces poznání“ (str. 22).

¹¹ „Přilhávači (...): (Aristotelovy jednotky) vymýšlely si lživé důvody, díky nimž by mohly ony zákony obstát, pouze aby nebylo třeba si přiznat, že si lidé na vládu těchto zákonů zvykli a nechtějí už nic měnit“ (Friedrich Nietzsche: *Radostná věda* 29. In uő: *Válogatott írásai*. Gondolat, Budapest, 1984. 159. o.)

¹² Cenzura je pořád a už zase: „V roce 1966 je úředně zavedena cenzura“./Tamás Berkes: A cseh hatvan-nyolc sajtó kontextusa (Vlastní kontext českého osmašedesátého). 2000, červenec–srpen 2008, str. 54/.

¹³ „Tichá dohoda existovala pouze o tom, co neexistující společná dohoda znamenat nemůže. (...) Proto pak takřka každé slovo v jejich jazyce znamenalo na základě toho, co kdo věděl, či na základě toho, co nikdo nevěděl, něco jiného, než znamenalo, a význam jednotlivých slov museli hledat tu podle situace mluvčího, tu podle nového smyslu slova v porovnání s jeho smyslem původním“./Péter Náda s: *Mese a túzróll és a tudásróll* (Pohádka o ohni a poznání) In: *Esszék* (Eseje). Jelenkor, Pécs, 1995, str. 118–119).

a mocí". (str. 146) Není si jist, zda tohle celé může trvat do zítřka či do zimy. Zmýlil se o půl roku. Budoucnost vidí zkresleně, ale vidí ji. V jeho, Klímově, Kohoutově a především pak v Havlově vystoupení se po způsobu jakéhosi tušení rýsuje nejen tragédie druhé poloviny roku 1968, ale i heroický rok 1977. Když Havel bez ohledu na pravidla hry období kompromisů začíná vyjmenovávat jména členů, kteří dosud nebyli přijati zpět do svazu (Václav Černý, Jindřich Chaloupecký, Jan Patočka a další), jako by více méně jmenoval první signatáře Charty 77. A ještě dodává: „Nikdy není vyhráno". (str. 139) Požaduje radikálnější výsledky roku 1968 a tímto pro ně také připravuje půdu, ale tuší rok 69 i 77.

10 let dopředu, 100 roků vzad. Nejspíš dost příznačné. A nejspíš je v tom také hlubší smysl. Pochopíme-li dobře 100 let minulosti, můžeme snad získat nějaké tušení o tom, co nás čeká příštích 10 let? Jako by tento příklad promlouval i o síle literatury, umění, vědy. Přítomnost není tak úzká a budoucnost není zcela neznámá, pokud jsme schopni vidět a pochopit, pokud máme odvahu vzít na vědomí kořeny a klíčky budoucnosti, které jsou nutně přítomny už v naší přítomnosti, jen čekají na svůj čas. Vrátime-li se o sto let zpátky, uvidíme o deset let dopředu, vrátíme-li se o tisíc, pak z budoucnosti samozřejmě už nic nerozpoznáme, neboť zapadneme do hluboké studny minulosti, jak o ní mluví Thomas Mann. Myslím, že čeští spisovatelé udělali, co na podobném sjezdu udělat mohli, totiž vytvořili potřebnou perspektivu vůči minulosti i budoucnosti.

Ale kdo to vlastně jsou, ti čeští spisovatelé? Vilém Závada na začátku sjezdu oznamuje, že počet přítomných spolu s překladateli a kandidáty na členství je celkem 411. Zazní zhruba 40 proslovů, takže promluví přibližně každý desátý účastník. Vlastně je to jen těchto čtyřicet lidí, o nichž mluvíme jako o celém svazu spisovatelů. Součástí práce spisovatele samozřejmě může být i to, promlouvat jménem druhých, nejednou i jménem jiných spisovatelů. Z těchto čtyřiceti projevů a z následných krátkých reakcí se však přesto rýsuje určitý celkový obraz, jenž není ani zdaleka průměrem portrétů spisovatelů.

Ze zmíněného svazku přesně nevyplývá, kteří spisovatelé byli na sjezdu přítomni jen jako posluchači. Zda jsou tu třeba Bohumil Hrabal nebo Ladislav Fuks. Nebo Vladimír Páral. Vůbec by mě nepřekvapilo, kdyby tam z těch, co jsem jmenoval, nebyl Hrabal. Kdyby se sjezdu vůbec nezúčastnil. O zbylých dvou jmenovaných předpokládám spíš to, že tam byli. Ale v knize po tom není ani stopy. Hrabal zde zmíněn je. Tito tři svůj úkol nejspíš definují jinak než aktivní účastníci. Chtějí pouze psát. Píší, co umí, a není toho vůbec málo – právě oni tři jsou pravděpodobně nejlepšími českými spisovateli té doby. Projevy nepřednášejí. A mají pravdu. Ale snad právě jejich tehdejší pasivita umožnila, aby se v 70. letech ubírali jinou cestou, než tou, jaká se rýsuje na základě vystoupení Havla nebo Vaculíka. Svě místo naleznou i v blízkosti se době kompromisů na přelomu let 1969–70, ačkoliv úkol nietzscheovského přilhávání pak nedokážou plnit hladce a bez obtíží. Všichni tři zaplatí za to, že se zřeknou ctnosti odvahy, která se nepovažuje za estetickou, poklesem estetické úrovně.

Sjezd je prokládán debatami, které jsou přirozeně nejostřejší na politickém kolbišti. Jak jsme se již zmínili, je zde přítomen Jiří Hendrych, ideologický tajemník Komunistické strany Československa, jenž je hned třetím řečníkem po Zavadovi a Kunderovi a dokonce dostává jako jediný z účastníků příležitost promluvit hned dvakrát. Z obou jeho vystoupení je už cítit atmosféra let 1969–70 a právě to bylo nejspíš pro některé zastánce politiky třetí cesty varováním nabádajícím je k opatrnosti, jak už jsme mohli vidět na příkladu Goldstückera. Pokud Hendrych polemizuje, znamená to hrozbu. Byl vůbec členem svazu

spisovatelů? Pokud ne, tak proč na sjezdu vystupuje? Třetího dne mu předsedající dává slovo jako prvnímu a nazývá ho vedoucím vládní a stranické delegace. To evidentně není demokratický postup. Na rozdíl třeba od zástupců svazů výtvarných umělců tu totiž stranická delegace nemá co dělat. Ne náhodou Vaculík pocituje to, že toho může tolik říct, jako pouhé příměří. Jak ostatně tušil, pro něj osobně toto příměří končí už den nato, kdy Hendrych ve svém druhém projevu označí jeho proslov za aristokratický (což by dnes neznamenalo ani zdaleka takovou urážku jako tehdy a tam) a jeho vystoupení interpretuje jako útok proti socialismu (což dnes rovněž není výtka, spíš jen vyprázdněná přednost). Stojí za pozornost, že třetí den začíná zasedání o hodně později než v prvních dvou dnech. Důvodem je to, že členové komunistické strany se museli ještě předtím odebrat na zvláštní schůzi a muselo se na ně počkat. Zatímco průběh je antidemokratický, diskuze získávají čím dál demokratičtější charakter a v některých vystoupeních se uplatňuje maximální možná míra svobody. Když se nad tím však dnes zamyslíme, skutečně to celé vypadá jen jako příměří. Dočasná svoboda.

Na sjezdu zazní přinejmenším dvacet projevů, které skutečně stojí za pozornost. Jedním z těch nejdůležitějších a nejvýznamnějších je proslov Kunderův. Ivan Klíma překlenuje velké časové rozpětí, což činí i Kundera, avšak jím nadnesená otázka je zásadnější a obrací se méně k dnešku než Klíma. Tématem jeho proslovu není nic menšího než osud českého národa.¹⁴ Jedná se samozřejmě o velmi kacířské úvahy. Jak jsme již uvedli, přikládá význam roli spisovatelů. To není žádná bludná intelektuální myšlenka, pomoci níž by chtěl vyzdvihnout důležitost cechu spisovatelů, jeho tvrzení se zakládá na faktech z doby národního obrození. Kundera ostatně nezdůrazňuje zásluhy, ale odpovědnost. Jedná se o šťastnou souhru okolností, neboť právě on, u něhož není pochyb o tom, že si troufá a dokáže uvažovat v kategorii podmětu a přísudku, si zároveň troufá a dokáže uvažovat i v kategoriích lidu a národa. Ba co víc, považuje za důležité veřejně na toto téma promluvit. Ve své tvorbě, v těch dílech, na která nezanevřel, se poté již přísněji uzavírá za hranice literatury, nicméně celým svým životem (rozuměj svou neobvyklou spisovatelskou dráhou) jako by nabízel vlastní, dosti netradiční odpověď na tyto nabízející se otázky. Mluví totiž o tom, že to, co považujeme za samozřejmé, totiž existenci jakéhokoliv, tudíž i našeho vlastního národa, zdaleka tak samozřejmé není a nerozumí se jen samo sebou (str. 23). Velmi pracně vytvořená podstata existence českého národa se obráží v dějinách české literatury. Mimo jiné právě proto se na přelomu 18. a 19. století nevyskytlo žádné podstatné české dílo, mohli bychom dodat. Je tu jen literární historie, bez děl. Záviděníhodný stav¹⁵.

¹⁴ Kundera, tento typicky urbánní představitel, promlouvá o otázce osudu národa s největším klidem. Záviděníhodná situace, neboť opozice rurálně a urbánně orientovaného křídla nezatěžovala českou literaturu do takové míry jako literaturu maďarskou. Snad proto, že mezi obyvateli země došlo na přelomu 19. a 20. století k jinému rozštěpení. „...etnicky různorodá společnost zemí Koruny české si až do poloviny 19. století uchovala vědomí zemského patriotismu, které bylo ještě v době pomalé expanze jazykového nacionalismu integrační silou”. /Tamás Berkes: *A cseh újjászületés mint irodalmi kánon* (České národní obrození jako literární kánon) In Tamás Berkes ed.: *Keresztirányok* (Křižovatky) Balassi Kiadó, Budapest. b.r. str. 92) K rozštěpení společnosti došlo na virtuální etnické hranici. Kundera mluví právě o nebezpečích takto vzniklé situace. Ale toto nebezpečí nezakazuje a takřka neznemožňuje rozvázně projednání situace.

¹⁵ „Teorie má však jedno, nicméně vážné, nevyřešené – a podle mého mínění i v zásadě neřešitelné – místo, a tím je (literárně)historický proces a nepřeklenutelná propast mezi ním a jednotlivými díly. (...) jednotlivé dílo ve své jedinečnosti nemůže být součástí historie”. /Endre Bojtár: *Kell-e összehasonlító irodalomtudomány?* (Je třeba srovnávací literární věda?) In Tamás Berkes ed.: *Keresztirányok* (Křižovatky), str. 42/.

Totíž jako experimentální terén. Lze vůbec předpokládat existenci literární historie a může na ní stavět literární teorie, když scházejí díla? Kundera může na dřívější situaci samozřejmě nahlížet z opačné pozice, kdy je děl, skutečně podstatných děl spousta a v důsledku chybějící perspektivy nelze ani pořádně vědět, k čemu vlastně povedou, co jejich prostřednictvím vznikne. Kterýkoliv den může přinést nové filmové, divadelní či literární mistrovské dílo. A kterékoliv z nich pak může přepsat procesy, o kterých už jsme se domnívali, že je chápeme. Tato pestrost je o to důležitější, protože jak Kundera poznamenává, jen kulturní hodnota národa může odůvodnit rozhodnutí, podle něž si Češi zvolili osud malého národa, i když se po Goethem mohli připojit ke světové, německy psané literatuře. K prokázání oprávněnosti existence českého národa nestačí plzeňské pivo, říká Kundera (str. 25). Skutečně tvrdá, nicméně těžko zpochybnitelná slova. Dokonce i recepce české literatury v Maďarsku je přibarvena pojmem plzeňského a jiných piv. Odtud, od významu národního sebepoznání a vlastního zpochybnění jako by na Kunderu navazoval Dušan Hamšík: „Němci mnohé vyhráli tím, že prohráli válku a byli donuceni přemýšlet o smyslu své národní existence. Ale ani česká otázka nebyla provždy vyřešena tím, že jsme ve válce stáli po boku vítězům“ (str. 48)

Podobnost v uvažování obou autorů nás přivádí k problému, o kterém již byla řeč: skutečné stavby lze budovat pouze na skutečných základech. Na lži, polopravdách, přilhávání a na principech vlastních době kompromisů skutečně demokratické (společenské) uvažování budovat nelze. Jak při této příležitosti rovněž prohlašuje přední filozof té doby Karel Kosík.¹⁶ V souvislosti s jakýmkoliv myšlenkovým kompromisem se odvolává na zásadový postoj Jana Husa, když formuluje *nejzákladnější* pravdy týkající se role inteligence: „Být základní znamená především vytvářet základ a pouze na základě tohoto základu zakládá věc svou existenci a své oprávnění“ (str. 107) Vycházeje z tohoto základu dochází ve svém projevu až k oné skutečně radikální závěrečné větě, která je zároveň kritikou celého sjezdu, jenž se ve své demokratičnosti podobá spíš příměří: „A protože rozpor mezi pravdou a nicotou je radikální, zdá se, že také jeho volba mohla být pouze radikální“ (str. 109) V protokolu poté následuje povinný či nadšený potlesk, přitom jde o čiré odsouzení doby kompromisů (a povinných či nadšených potlesků) a zároveň zpochybnění pojmu socialismus s lidskou tváří, jenž se rovněž váže ke jménu Karla Kosíka¹⁷.

Za zmínku každopádně stojí ještě jeden projev, a sice vystoupení Jana Skácela. Přesněji řečeno alespoň jedno podobenství. Poté, co básník Ludvík Kundera (Milanův bratranec), pocházející rovněž z Brna, koupil jednoho dne svému synovi kanárka, se oba spisovatelé podívovali nad tím, kdy tento ptáček zpívá a kdy nevydá ani hlásku. „Ale bylo mi sympatické, že kanár odmítá zpívat ve tmě“ (str. 118) Mně je zas sympatické, že je Skácel schopen vidět věci z pohledu kanára. Zpod šátku, jímž je přehozena klec. Musíme tím vzdát hold nejen jeho empatii, ale také samotnému básnictví. Mluvíme-li prostřednictvím meta-

¹⁶ Kosík je skutečně předním filozofem té doby, i když v pozadí je samozřejmě ještě stále umlčovaný Jan Patočka, který získá smutnou roli až v počátcích Charty 77, kdy se stane jedním z jejích prvních mluvčích a zemře na infarkt v důsledku policejního výsledku.

¹⁷ „‘Socialismus s lidskou tváří’ tedy není Dubčekovým vynálezem, ale dobovým klišé českého duchovního světa pocházejícím z Kosíkova díla, které se svého času stalo přímo biblí“ (Berkes 2008, str. 54) Zmíněným dílem je *Dialektika konkrétního* (existující rovněž v maďarském překladu). S kosíkovským radikalizmem bychom si snad mohli dovolit dovést Berkesovu myšlenku ještě dál, totiž že vynálezem Kosíka neboli intelektuálů prahoucích po změnách byl i samotný Dubček.

fory o kanáru jako o básníkovi, protože to, co o něm říkáme, platí dobře pro oba, potom v jeho drobné historce nelze nerozpoznat osud, neboť je přinejmenším jisté, že každý kanár je vlastně příbuzným každého básníka. Mají osud. K rozpoznání bližícího se osudu dochází snad pouze ve Skácelově proslovu. A přitom celý sjezd je vlastně hrou s osudem, jejíž nebezpečí si uvědomuje hned několik účastníků. Ti se ho rovněž snaží odrazit, nicméně takováto obrana už není v kompetenci spisovatelů. Kompetence spisovatele se vztahuje pouze na samotný osud. Skácelův projev zdaleka nenáleží mezi nejodvážnější, je však jedním z nejprozřetelnějších, neboť s odkazem na Pascala upozorňuje i na to, že nesmíme opomíjet pravdu druhého a diskutovat s ním má cenu rovněž pouze z jeho úhlu pohledu. Aby pro něj nebylo tak těžké přiznat si svůj omyl, dejme mu za pravdu ve všem, v čem ji skutečně má (str. 118).

Z protokolu jsem měl dojem, že právě tento proslov sklidil největší úspěch. Ani z jedné strany ovšem samozřejmě nemohl být vyslyšen. Probíhající procesy nedokázal, a nejspíš ani nechtěl zastavit. Přesně v duchu poezie. (Neboť právě tento projev byl jediným skutečně poetickým vystoupením za celé tři dny.) Byl krásný, ale pro ostatní zůstal pouze na úrovni duchaplnosti. Stejně jako dnes se i tenkrát a tam mnozí domnívali, že duchaplnost je nejdůležitějším rysem poezie. Proto nemohl události zastavit ani je stočit dobrým směrem. Navíc se dobrým směrem právě ubíraly. Problémem poezie nebo literatury není to, že by neměla dostatečnou sílu, nýbrž to, že její příjemci nejsou dostatečně radikální k tomu, aby vyvodili důsledky, jež se v dílech rýsují, a skutečně změnili svůj život. Důvodem, proč bychom měli na literaturu (která nám umožňuje porozumět sobě samým) občas dát, není jemnocitnost, ale to, aby byla budoucnost snesitelnější. Během těchto tří dnů spisovatelé vlastně už předem přehráli následující rok, jenž na ně a na společnost čekal, stejně jako po něm následující dva roky zjednávaní pořádku, a vytušili i to, co přijde po tom všem. Jan Skácel s hrůzou připomíná tmavý šátek, kterým bude přikryt žlutý kanár¹⁸, a ostatní mu blahopřejí k jeho duchaplnosti. Pak jedou všichni domů, kde vyličí manželce, co na sjezdu zaznělo, a ani si nevšimnou, že když mluvili o Skácelovi, ukápla ženě z tváře slza. (V úvahu tu připadají dvě tři manželky¹⁹ a já jsem si téměř jistý, že tak nějak ta scéna doopravdy mohla vypadat, nejde jen o prostou metaforu.)

Všechno, co se v Československu stalo v roce 1968, v podstatě proběhlo už o rok dříve ve svazu spisovatelů. Snad tam a tehdy nemohlo dojít pouze k nástupu sovětských a jiných okupačních jednotek. (V případě aféry Solženicyn-Goldstücker tomu bylo spíše naopak.) Pouze Jan Skácel učinil narážku, při které se mohla země zachvát nebezpečím intervence, když prohlásil, že jeho přítel se rozhodl raději pro českou klec, i když mohl mít i cizí: „Když už musí být kanár v kleci, ať je z tuzemského drátu!“ (str. 118) Smysl podobenství se bohužel obvykle vyjasňuje až ve chvíli, kdy už je pozdě.

¹⁸ V románu Michala V i e w e g h a *Báječná léta pod psa* si rodina ráno 21. srpna 1968 uvědomí, co se děje, když si všimne, že ulétly andulky.

¹⁹ Mezi řečníky sjezdu se objevila pouze jedna žena. Poměr účastníků byl však jistě lepší, neboť přítomnost žen je pro českou literaturu určující už v 19. století a najdeme zde několik autorek, jejichž tvorba má na svoji dobu formativní vliv, nicméně tento příběh se již ze své podstaty vztahuje snad spíše na ženy než na těch zhruba padesát–sto manželů, kteří večernímu vyprávění svých žen o jedné konferenci naslouchali možná méně pozorně. Zdalipak některá z nich plakala? Není to vyloučeno. Nicméně to už je však pouhá fikce. Víc toho říct nelze.

Vzpouru, kterou vedeme proti sobě samým, totiž nikdy nedokážou tolerovat právě ti, kteří ani v nejmenším nechtějí, abychom byli sami sebou.

ISTVÁN VÖRÖS

**Revolution against ourselves
The congress of the Czechoslovak Writers' Union in 1967**

Summary

1968 is a very controversial date these days. I start my research about 1968, by looking at 1967 first. Why? Because this congress was almost an exact projection of what happened during the Prague Spring, however, more was said there. The writers there were discussing the big questions, about a whole country and the destiny of a nation. Therefore, the importance of Kundera's speech is quite significant. Havel, Vaculík, Ivan Klíma all gave politically important speeches. Regarding poetic power, Jan Skácel seemed especially strong. Even though Hrabal was not present, we have to give him some credit as well. Not only the positive, but also the negative side of 1968 was predicted. Mainly the Communist Party's attempt to intervene. The Czech Spring of 1968 was not a student-movement, but a struggle by middle-aged and mature intellectuals, mostly against what they had instigated in their youth. So this was an exceptionally self-critical revolution.

Keywords: the Prague Spring, Kundera, Havel, 1968, the literary congress